

NYÍREGYHÁZA BENCZÚR GYULA KORÁBAN

Hogy milyen volt Nyíregyháza Benczúr Gyula korában? A válaszon talán maga a mester is elgondolkodna, hiszen gyerekként nem volt lehetősége, felnőttként pedig ideje úgy igazán, élményszerzően bebolyongani, megismerni a várost.

Bár itt született 1844. január 28-án – ahogy a családi legenda megőrizte, nagy emberré válást jósoló harangzúgás közepette – Benczúr Vilmos gyógyszerész és felesége, Lassgallner Paulina gyermekeként abban a régi városházában, amelyet apja megvett, és ahol megnyitotta a Magyar korona nevű gyógyszertárát, de a család születése után két évvel Kassára költözött. Az első lépések, az eszmélés időszaka kötötte csupán a festőt Nyíregyházához. „Az első igazi napsugarat odakünn pillantotta meg a nyíregyházi tanyákon, az akácfa alatt, napraforgókkal szegélyezett mezőkön, ábrándos, messzi legelőkön, ahol a Benczúr tanya feküdt. Ez a szikrázó nyírségi napsugár ragyogott fel először a gyermek szemében” – írta inkább romantikázva, mint a valóságot ábrázolva Krúdy.

Születése idején Nyíregyháza olyan prosperáló mezőváros volt, amelynek 1763-tól Békésből, majd a Felvidékről érkezett, többnyire evangélikus tót lakosai pénzen megváltották terheiket földesuraiktól, és legtöbb idejüket a szállásaikon gazdálkodással töltötték. Az újratelepítésétől folyamatosan gyarapodó városban ekkor már több mint 18 ezren laktak. Az 1837-től kiváltságolt mezővárosi privilégiummal bíró közösség vezetését a polgármester elöljáróságával ez időben a legmódosabb parasztgazdák, a vándorlás révén világlátott kézművesek, az értelmiségiek – nemesek és nem nemesek irányították. A lelki élet és a szellemi fejlődés útmutatói a felekezetek papjai, tanítói voltak, a jogi útvesztőkben ügyvédek segítették a várost és lakóit.

A legnagyobb gyülekezet, az evangélikus – amelynek egyik lelkésze Benczúr Sámuel, Gyula rokona volt – iskolái mellé ez idő tájt éppen az óvoda alapításán munkálkodott, jótékonysági programokon igyekezve előteremteni a szükséges pénzt. Az egyik legsikeresebb rendezvény, az 1844. február 25-i táncmulatság volt. Ez év nyarától a frissen szervezett műkedvelő színtársulat is több darabot adott elő a kisedővó javára. A művelődést és a szlovák nyelvű lakosok magyar nyelvvel és kultúrával való megismertetését célul tűző, 1832-ben alakított Olvasótársaság tagjai 1844-ben a Budapestről rendelt Peti Hírlapból értesültek a legújabb politikai, társadalmi és gazdasági hírekről. Információt a nyíregyháziak szerezhettek továbbá a városban tartott négy országos vásáron, ahol megfordult a környék lakossága, sőt távolról jött iparos-kereskedők is gyakori résztvevő voltak a sokadalomnak. A megváltakozáshoz szükséges hitelek, illetve a joggyarapodással járó hivatalos ügyintézés során a nyíregyháziak sokfelé jártak, sok mindent láttak, amit itthon is megvalósítottak. Dinamikusan fejlődő mezővárost teremtettek, de egy évszázad alatt nem érheték utol a nagy múltú felvidéki városokat. Bár már itt is elkészült néhány kőjárda, sőt lámpákat is állítottak, éppen felépült az új városháza, már néhány tehetősebb lakos emeletes házat is örökített utódaira, de Nyíregyháza ettől még többnyire földszintes, nádtetős házas és poros utcájú városka volt, ahol a legtehetségesebbek a professzori iskolában a declinációt és a conjugatiót tanulták – addig Gyula, az apja által mérnöknek szánt gyermek, Kassán Klimkovits Ferenc és Béla magán rajziskolájában tanult.

Az 1860-as években, amikor a csodagyerekként számon tartott tehetséges diák Benczúr már a müncheni Képzőművészeti Akadémián tanult, Nyíregyháza éppen újraéledt az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc bukása utáni trauma után. Lezajlott a „bársonyos forradalom”, megválasztották az új elöljáróságot, éppen elindult az újonnan épített állomásról a vonat, az olvasótársaság kaszinóvá alakult, 1861-ben megkezdődött az oktatás az evangélikus gimnáziumban, 1862-ben pedig Lónyay Menyhért elnöklete alatt megalapították a nyíregyházi első takarékpénztárat. Sorra nyíltak az egyre gazdagabb árukínálattal rendelkező, magukat majd termékeken, nyomtatványokon, sőt a helyi lapokban is reklámozó üzletek: a kibővülő centrumkörben fűszer- és vegyeskereskedések mellett rőfös üzletek, gépkereskedések, könyv-, papír-, ékszer-, bútorboltok kínálták áruikat, a szárazmalmok mellett örölni kezdett az első gőzmalom. A város elindult a polgárosodás útján –Benczúr pedig a művésszé válás útján. 1869-től hét éven át Benczúr Olasz-, majd Franciaországban tett tanulmányutat, II. Lajos bajor király megrendelésére több képet festett. Ezalatt itthon Dobai Sándor felállította az első könyvnyomdát, majd őt követte Jóba Elek, aki Lukács Ödön református lelkész első várostörténeti munkáját is kiadta. Egyre több lap is megjelent a városban: 1868-tól a Nyír, majd a Tiszavidék, a Nyíri Közlöny, a Szabolcs, a Nyíregyháza. 1880-tól még csak hetente egyszer, de már megjelent a Benczúrról később sokat tudósító Nyírvidék is.

Előrelépett a város is: 1871-ben megkezdte működését a magyar királyi törvényszék, a Benczúr születése előtti években épült földszintes városházát bővítették és emelet ráépítéssel modernizálták, hogy az új hivatalok mellett 1873. február 27-től az elöljárók a városhoz méltó „emeletes palotá”-ból intézhessék a város ügyeit. Ebben az évben (1873-ban), letették az új református templom alapkövét is. Ez az év Benczúr életében is döntő volt: Münchenben feleségül vette Gabriel Cornelius Ritter von Max festő testvérét, Linát. Amikor pedig 1876-ban a müncheni akadémia festőtanára lett, akkor vált Nyíregyháza az 1876. 33. tc. alapján a megye központjává.

Több tanári állást is ajánlottak neki Weimarban és Prágában is, de ő szívesebben fogadta el Trefort Ágost magyar kultuszminiszter ajánlatát a Budapesten meginduló első magyar művészképző intézmény élére. 1883-ban tért haza, hogy a mesteriskolát vezesse. 1890-ben elvesztette feleségét. Két év múlva feleségül vette leányainak tanárnőjét, volt feleségének barátnőjét, Ürmössy Boldizsár Piroska szeretettel nevelte fel a négy árvát és mindvégig hű segítőtársa maradt férjének. Komoly, vonzó egyéniségét a fennmaradt portrék őrizték meg.

Kassára költözésük óta nem járt Nyíregyházán, a nyíregyháziak viszont a fővárosban többször is találkoztak vele. Hol támogatást kértek tőle az iskola számára, hol a Kallós Ede által készített Bessenyei szobor zsűrijébe invitálták.

1901-ben a Nyírvidék újságírója teszi fel a kérdést, hogy miért nincs megjelölve a művész szülőháza, miért nem neveztek el utcát róla, és hogy a Bessenyei Kör miért nem gondoskodik arról, hogy a világ által üdvözölt festő szülővárosában is a legnagyobb megbecsülést kapja. Ekkor már történelmi témájú festményei (Hunyady László búcsúja, II. Rákóczi Ferenc elfogatása, Vajk megkeresztelése, valamint XV. Lajos és Dubarry, XVI. Lajos és családja, a millenniumra 1896-ban megfestett Budavár visszavétele) mellett mitologikus tárgyú kompozíciókat és csendéleteket is festett. A hazai arisztokrácia és nagypolgárság számtalan portrémegrendeléssel halmozta el (Erzsébet királyné, Ferenc József, Andrássy Gyula, Károlyi Gyula és felesége, Károlyi Lászlóné, gróf Tisza István, Trefort Ágoston). 1900-ban a párizsi világkiállításon első díjat nyert Schlauh Lőrinc nagyváradi bíborost ábrázoló portréjával. Önarcképei közül az egyik még életében a firenzei Uffizi képtár arcképcsarnokába került.

Munkássága elismeréseként a király három érdemrenddel és főrendiházi örökös tagsággal jutalmazta Benczúrt. Erről a Nyírvidék büszkén adott hír 1906. október 21-i számában, mint ahogy arról is beszámolt alig egy évvel azelőtt, hogy az Evangélikus Templom Egyesület elnöke, Paulik János és a vele lévő küldöttség felkereste Budapesten a mestert, felkérve egy oltárkép megfestésére.

A Nyírvidék cikk utáni 8. év, 1909. jeles dátum lett Benczúr és Nyíregyháza kapcsolatában, hiszen a képviselőtestület 1909. október 1-i ülésén Májerszky Béla polgármester felterjesztette Benczúr Gyula festőművészt, a budapesti festészeti mesteriskola igazgatóját, az I. osztályú Ferenc József-rend és az Osztrák Magyar Művészet és Tudomány díszjelvényének tulajdonosát, a müncheni és bécsi képzőművészeti akadémia tiszteletbeli és a magyar főrendi ház örökös tagját, a város szülöttét a díszpolgári címre. Indoklása szerint „a festőművészet terén világhírű és örökbecsű művészeti alkotásaival nemcsak magának, hanem hazánknek és szülővárosának is dicsőséget szerzett”. A testület tagjai lelkesen szavazták meg az előterjesztést, készítették el 4. díszpolgárjuk oklevelét és szervezték az átadóünnepséget.

Benczúr és családja 1909. október 17-én érkezett Nyíregyházára. A jeles napon gazdag programmal, feleségét – mint ahogy a város irataiban fennmaradt számla is mutatja – szép virágcsokorral várták. A 30 országos hírű, valamint több helyi festő munkájából a Nemzeti Szalon Egyesület itt rendezte meg a 39. vidéki tárlatát, emellett kulturális műsort, emléktábla avatást és bankettet is terveztek. A város vezetősége mindent elkövetett, hogy a vendég jól érezze magát. A Nyírvidék újságírója szerint: „a fogadtatás meleg, ünneplése impozáns volt... az előbbinek szemmel láthatólag örült, az utóbbtól mindenkép menekülni igyekezett.”

Feleségével és fiával együtt felkereste az evangélikus templomot és a főgimnáziumot és az 1899-től épülő, Erzsébet vármegyei közkórházat is, de a városból most sem láthatott sokat. Pedig hatalmasat változott Nyíregyháza. Hasonlóvá vált a rendezett tanácsú városi ranggal bíró megyeszékhelyekhez. A centrumban a városháza centrumterének szegletében 1892-ben felépült az Alpár Ignác által tervezett megyeháza. A hivatalos helyiségek mellett helyet kapott itt a levéltár, a könyvtár, és a főként Jósa András gyűjteményéből létrehozott „régiségi gyűjtemény” is. A másik Alpár-féle épület, a 42 szobás Korona Szálló 1895-re készült el.

A centrumkörön belül még átadták a törvényszék új emeletes épületét, így a bírósági tisztviselők kiköltöztek a számukra helyet adó városházáról, a pénzügyigazgatóság pedig beköltözött. A régi görög katolikus templom helyén, valamint a római katolikustól nem messze felépültek az új templomok, majd 1884-ben a statusquo izraelita templom is. 1891-től lovassági laktanyája, 1894-től már kőszínháza, gőzfürdője is volt a városnak.

1892-től már a városszabályozási terv figyelembe vételével építkeztek a lakosok is. Az urbanizáció terén is látványos eredményeket értek el, hiszen mind több utca kapott kőborítást, megindult a villanyszolgáltatás és a mocsaras részek lecsapolása, a vasútállomás előtt ligetesítették a területet és népkertet hoztak létre. A város vezetése szorgalmazta a „divatba jött” parkok, sétányok, ligetek kialakítását, azok híres személyiségekről (Széchenyi, Erzsébet királynő) való elnevezését. Ezekbe a parkokba aztán a 20. században szobrok is kerültek. Az első a Benczúr által is zsűrizett Bessenyei szobor volt, ami a megyeháza előtti parkban 1899-ben állítottak fel. Érdekesség képen megjegyzésre méltó, hogy az evangélikus főgimnázium diákjainak még játszótér létrehozását is engedélyezték.

Nemcsak a város épített környezete, hanem társadalma és mindennapi élete is megváltozott a 19. század végére, 20. század elejére. A szállásra kiköltözött gazdák helyére tisztviselők,

kereskedők, vállalkozók települtek be. A katonatisztek is aktív részesévé váltak a megpezdült közösségi életnek. Női és tűzoltó egyesületek, gazdasági és kulturális egyesületek, művelődési és műkedvelő társulatok működtek, alapítványok támogatták a karitatív és a különböző magasztos célok megvalósítását, az 1880-as évektől pedig egy másik híresség, Benczy Gyula és zenekara szórakoztatja a nyíregyháziak mellett Európa több nagyvárosának lakosságát.

A „pallérozódásra” az egyházi iskolák mellett „illemre és kellem” oktató lányiskolák és leányneveldek nyíltak – ezek egyikét éppen Benczúr Gyula rokonai, Benczúr Anna és a Várközi Paula néven rendszeresen publikáló Zsuzsanna irányította.

Megélénkült az érdeklődés a történelem és irodalom jelesei iránt is. Közösen ünnepelt nap lett a március 15., ekkor díszközgyűléseken, emlékesteken idézték fel a forradalom vezéralakjait. Mindennek nagy lendületet adott a millennium, amely a múlt felelevenítése mellett emlékek állítására is ösztönzött.

A Kossuth gimnáziumban Bessenyei kör néven ifjúsági önképző kör indult, a „város szellemi erői”, a tanítók, lelkészek, hivatalnokok, ügyvédek, katonatisztek, illetve művelődésre igényt tartó feleségeik és lányaik pedig összefogva „kedélynemesítés céljából” irodalmi kört alakítottak. Az 1898. január 21-én báró Feilitzsch Bertold főispán pártfogásával megalakult a Szabolcsvármegyei Bessenyei György Művelődési Kör célja a „Bessenyei-kultusz ápolása és ennek megfelelően a Kör működési területén az irodalomnak, művészetnek, tudománynak művelése” volt. A díszpolgári oklevél átadásának ünnepélyességét emelő rendezvényeket is a kulturális egyesületként működött Bessenyei Kör szervezte.

A nagy napot ugyanis méltóvá szerették volna tenni a mesterhez, így tiszteletére nyitották meg a Nemzeti Szalon kiállítását a megyeházán. A Nyírvidék tudósításaiban kiemeli, hogy a megnyitóra sok művész érkezett a fővárosból is. 10 órakor a Bessenyei Kör alelnöke, dr. Popini Albert köszöntő szavai után Déry Béla, a Nemzeti Szalon titkára, hosszabb beszéd kíséretében fölkérte gróf Vay Gábor főispánt, a kiállítás védnökét, hogy a tárlatot nyissa meg, „ki a fölhívásnak lelkes beszéd kíséretében tett eleget.”

Az ebédet a főispán, a polgármester, a Bessenyei Kör vezetőségének, valamint művészbáráinak társaságában a születésére emlékeztető Kis-Koronában fogyasztotta el a mester.

A díszpolgári oklevelet háromkor Bogár Lajos főjegyzőtől vehette át, majd népes tömeg előtt leleplezték a Kozák István evangélikus főgimnáziumi rajztanár által tervezett az emléktáblát is Korona gyógyszertár épületének falán. Az ünnepi beszédet Geduly Henrik lelkész, a Bessenyei Kör alelnöke mondta. „Májerszky Béla polgármester átvévé ezután a város gondozásába az emlékművet, a Bessenyei-Kör nevében dr. Popini Albert, a magyar képzőművészek egyesülete nevében Hóna József, a Nemzeti Szalon nevében Kézdi Kovács László, a Könyves Kálmán Rt. nevében Keményffy Jenő, a magyar képzőművésznők nevében Soós Elemérné, a főgimnáziumi ifjúság nevében Kálmán Ottó VIII. oszt. tanulói megkoszorúzták az emlékművet.” – írta a Nyírvidék.

Ezután a résztvevők elsétáltak a Bessenyei szoborhoz, ahol szintén koszorúkat helyeztek el.

Este Vietórisz József erre az alkalomra írt, Strófák Benczúr Gyula ünnepére című versével kezdődött a Bessenyei Kör által a kitüntetett tiszteletére adott „művészi estély” a Korona dísztermében, amelyet bankett követett.

Hogy kivillamosozott-e Sóstóra megcsodálni az őszi tájat még épp oly feltáratlan momentuma az életének, mint az, hogy az ünnepséget követően újra ellátogatott-e Nyíregyházára, ahol töretlenül tűnt a fejlődés.

Nem tudni., hogy személyesen látta-e, vagy egyáltalán értesült-e arról, hogy 1910-ben, amikor az akadémiai székfoglalója gyanánt megfestette Mikszáth Kálmán arcképét, Nyíregyházán újabb építkezési hullám indult el: a hetipiacot áthelyezték, így leburkoltathatták és parkírozathatták a városháza előtti teret, a Gazdaszövetség Bethlen utcai emeletes székháza, az Osztrák-Magyar Bank emeletes épülete, a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület kétemeletes székháza, a Magyar-Olasz Bank, majd a postapalota, a Nyírvízszabályozó Társulat székháza. Bővült az iskolahálózat, a vasút. 1912-ben felavatták Bethlen Gyula alkotását, Kossuth Lajos szobrát a városháza előtti téren.

1914. január 28-án 70. születésnapja, művészi tevékenységének 50 és iskolája vezetésének 30. évfordulója alkalmából a Magyar Képzőművészeti Társulat a műcsarnokban rendezett nagy ünnepséget számára. A köszöntőt Andrassy Gyula mondta. Ferenc József és több politikus és művész táviratban üdvözölte a mester. József királyi főherceg korábban műtermében köszöntötte fel. Nyíregyháza is üdvözlő feliratban gratulált híres szülöttének.

Az ez év nyarán kezdődött első világháború, majd az azt követő zűrzavar „egy csapásra megakasztotta a város fejlődését,” és megviselte Benczúrt is, akit 1918-ban nyugdíjba küldtek a mesteriskola éléről. Mikszáth Kálmán tanácsára a ma már Szécsényhez tartozó Dolány faluban vett egy birtokot, az egykori Wattay-kastélyt, ahol 1910 és 1920 között alkotott, ide vonult vissza. Betegsége ezt követően fokozatosan súlyosbodott és két évvel később halálához vezetett. A falu tiszteletből felvette a Benczúrfalva nevet.

Nyíregyháza nagyrabecsülése a számos díjjal kitüntetett, hazai és külföldi művészeti akadémia testületébe beválasztott művész iránt töretlen maradt. Emlékét halála után is ápták. Az 1921. április 17-én Budapesten a Műcsarnokban műveiből rendezett emlékkiállítását követően – amelyen a kormányzó is részt vett – két hónappal Nyíregyházán is díszünnepséget tartottak. A Bessenyei Kör felhívást intézett a városlakókhoz, hogy az ünnepnapra lobogózzák fel a házakat. Június 19-én a Képzőművészeti Társulat főtitkára Benczúr alkotásokat adott át Bencs Kálmán polgármesternek. A család nevében ifj. dr. Benczúr Gyula értékelve a város tiszteletét ekkor és később is több vázlatot, rajzot, személyes tárgyat ajándékozott a kialakítandó kis Benczúr-múzeum számára (ami a városházán a polgármester fogadószobájaként szolgált), ehhez Nyíregyháza később újabb képeket vásárolt.

Az emlékredezvényen megjelent illusztris vendégek a szép számmal összegyűlt nyíregyházaiakkal a szülőháznál meghallgatták a Dalárdát, Sasi Szabó László beszédét és Vietórisz József Benczur lelke című ódáját, majd az 1909-ben avatott emléktábla megkoszorúzása következett.

Ezt követően a városházán Jármay Béla főispán megnyitotta az egy hétig fennállt, Benczúr képeiből összeállított emlékkiállítását, ahol beszédet mondott Bencs Kálmán polgármester is. Hat órától a vármegyeháza dísztermében a Bessenyei Kör elnöke, Mikecz Dezső megnyitója után Benczúr művészetét méltató előadásokkal emlékeztek a mesterre. A műsor után különvonat vitte a résztvevőket a Sóstóra, ahol a fürdőház tánctermében bankettet tartottak. Itt a vármegye támogatását ígérve Mikecz István alispán indítványozta, hogy állítsanak szobrot a mesternek. A felvetéshez lelkesen csatlakozott Bencs Kálmán polgármester is, kijelentve,

hogy „Nyíregyháza város közönsége nemes versenyre fog kelni a vármegyével” Az alkotást a mester barátja, Zala György készítette volna el.

Végül 1928-ban alakult meg a szoborbizottság, sőt a város 8 ezer pengőt különített el e célra. A fővárosi művészek is gyűjtési akciót kezdeményeztek az alap támogatására, de a szoborra összegyűjtött pénz az inflációban elértéktelenedve nem fedezte volna a költségeket. Nemcsak szobrot nem sikerült akkor állítani, hanem azt sem sikerült megvalósítani, hogy Budapest és Kassa mintájára utcát nevezzenek el Benczúrról.

1930-ban Benczúrfalván rokonok, barátok, művészek és tisztelők – köztük Nyíregyháza küldöttsége – részvételével ünnepséget tartottak a mester és neje hamvait rejtő mauzóleum előtt.

A mesterre való emlékezés azonban nem veszett a múlt homályába. A városban élő és alkotó fiatal amatőr művészeknek, akik a háború után újjáalakult Bessenyei Körtől, amelynek ekkor csak az örökváltság 100. évfordulójára rendezett ünnepségsorozat és néhány jelesebb nap megünneplése töltötte ki tevékenységét, modernebb struktúrában működő egyesületre volt szükségük, így létrehozták a Benczúrról elnevezett kör, amelyet 1931-ben alapítottak 25 taggal és azzal a szándékkal, hogy felkarolják a fiatal tehetségeket. Külön szakosztályba tömörültek az irodalmat művelők és kedvelők, akik irodalmi esteket, pályázatokat szerveztek. 1940-ben a művészeti hetek keretében nyitották meg az illusztris Benczúr-kiállítást.

1936-ban a város első állami elemi iskoláját is Benczúrról nevezték el „iparkodva a város ifjúságának lelkében állandóan emlékezetében tartani, hogy hazánk egyik legnagyobb képzművésze itt látta meg a napvilágot”.

A szobor ügye 1939-ben került újra napirendre. A képviselőtestület zárt pályázatot hirdetett. A szobor helyét is kijelölték: a Bessenyei szoborral szemben, a Sóstóra áthelyezni kívánt Vénusz helyére. (A Vénusz születése című bronzmásolatot, amelynek márvány eredetijét 1918-ban készítette Kisfaludi Strobl Zsigmond, 1930-ban ajándékozta a városnak.) Újra eltelt 3 év, amikor Szohor Pál 1942-ben szerényebb kivitelben elkészítette a szobrot, mivel „Nyíregyháza nem lehet igazi kultúrhely anélkül, hogy legnevesebb szülöttének, Benczúr Gyulának szobrot ne emelne.” Galántai Fekete Géza kemény mészkőből készített, 280 cm magas alkotásért az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács ajánlása szerint 18 ezer pengőt fizetett a város. Mivel a szoboralapban csak 16 ezer pengő forint volt, 2 ezret kormánytól kértek és kaptak segélyként.

A szoboravatás alkalmával a Bessenyei Kör javasolta azt is, hogy a Selyem utcát nevezzék el Benczúrról. Erre akkor nem került sor. 1962-ben Károlyi Ferenc és Sztálin után Végül Benczúrról nevezték el azt a teret, ahol a szobra áll.

1944 januárjában utoljára koszorúzhatták meg a szülőház falán elhelyezett emléktáblát, emlékezve a 100 éve született mesterre, mert a ház az év végi bombázás során leégett – az emléktábla pedig emberi gondatlanságból megsérült. Hogy ma mégis koszorúzhatunk, az köszönhető Nyíregyháza városnak, a Nyíregyházi Városvédő Egyesületnek és a Jósa András Múzeumnak, ahol a jeles évfordulóra megújított kiállítás is várja a Benczúr életét, művészetét megismerni kívánókat.

Kujbusné Mecsei Éva